

DIABLES, PATRIMONI I FESTA

Salvador Palomar etnòleg, membre de Carrutxa i diables

Els diables constitueixen, sens dubte, un dels trets característics de les festes majors, i altres celebracions, a Catalunya. Sobretot perquè, a l'últim quart del segle XX, l'àrea geogràfica de difusió d'aquesta manifestació folklòrica es va ampliar des del Camp, el Penedès, el Garraf o el Priorat –comarques on a la dècada de 1970 hi havia balls de diables– fins a abastar tot Catalunya, connectant a més, amb tradicions de foc del País Valencià o l'Aragó catalanoparlant i arribant també a les Illes. Una expansió que ha comportat, sens dubte, notables transformacions en la pràctica, fins al punt que es possible definir diverses tipologies de grups de foc. Hi ha, en tot cas, uns trets compartits –com fer servir carretilles o la consideració simbòlica del diable com a personatge de referència– que permet establir un cert nexce entre tot aquest conjunt de manifestacions festives. Efectivament, l'ús de carretilla, artifici pirotècnic que, un cop encés, gira a l'extrem d'un bastó, maça o forca, produint un efecte de paraigua de foc, condiciona en bona part l'estètica i la forma d'evolució d'uns personatges festius que, en la seva gran majoria, s'anomenen diables o dimonis. Relacionar aquestes pràctiques contemporànies de la festa amb la història documentada dels diferents personatges coneguts com a diables festius, si més no des del segle XIV, ha obeït moltes vegades a una necessitat de referment identitari de la pròpia experiència cultural o de valorització patrimonial de la pràctica festiva. Fet que ha portat, massa cops, a jugar amb la notícia històrica com a simple recurs de preteses autenticitats, a invocar la llegenda o a emprar la tradició més insubstancial com a pàtina daurada per atorgar valor al present. És útil, per tant, recordar que la importància d'un ball de diables com a part del patrimoni festiu d'una població radica tant en els seus referents històrics com en la seva funció en el present de la festa, en l'experiència pactada i compartida entre actuant i públic, en la seva capacitat d'estimulació de la vida social –per mitjà dels seus versots, per exemple– o de generar patrimoni material amb la confecció de nou vestuari o estris, cada cert temps. Un fet que il·lustra prou bé la trajectòria del ball de diables de Vilanova quan, més enllà de la necessària renovació dels vestits per motius tècnics, ha apostat repetides vegades per l'art i la creativitat en cada canvi d'indumentària. Des d'aquest innegable valor de present, és bo recordar que, efectivament l'escenificació de la lluita entre el bé i el mal, entre els àngels i els diables, és el tema que probablement ha tingut més continuïtat en el teatre popular a Catalunya i que ja al segle XIV hi havia joglars que es disfressaven de diables i empraven la paraula com a eina de crítica. O que, en el Corpus medieval, l'Església integra tot un seguit de màscares i personatges rituals que, potser per haver perdut ja la seva sacralitat inicial, són identificats amb el maligne de la mitologia cristiana i oposats a sant Miquel com a àngel guerrer encarregat de la seva derrota i domini. Des d'aquesta perspectiva els diables festius poden ser interpretats com la representació simbòlica d'unes forces naturals, tan necessàries com perilloses, que cal tenir domesticades, controlades. Potser, per això mateix, el diable mateix es pot veure com l'encarnació de l'esperit de la festa, un temps excepcional, que possibilita formes de relació diferent entre les persones, que evidencia les contradiccions existents dins la societat i en propicia la crítica... perquè després tot pugui retornar a la normalitat quotidiana. I no és estrany, doncs, que el diable sigui l'encarregat de crear l'espai festiu o tingui capacitat per fer sàtira de les persones i esdeveniments. Les representacions de la lluita entre el cel i l'infern són prou conegudes des del segle XV: el 1423 a Barcelona o el 1426 a Tarragona, per posar dos exemples, es documenten entremesos amb diables. És en aquesta ciutat on, el 1436, consta ja la utilització de la pirotècnia. El foc, però també la paraula, seran referents constants en la trajectòria dels diables festius. Personatges com la diablesa apareixen documentats a començaments del segle XVII. El 1601 hi ha diablots a Vilafranca del Penedès i el 1628, sant Miquel s'enfrontava a dos diables a Berga, població que ha conservat en el salt de maces una mostra viva de l'antic entremés. El ball de diables, tal com

l'entenem en l'actualitat, es configura al segle XVIII per viure la seva època de major expansió –obviant, evidentment, l'actual– al segle XIX. Com altres manifestacions festives, el ball de diables, en l'Àntic Règim és a mans de les confraries d'ofici –en algunes poblacions, dels boters– en una festa que, molts cops, vol ser tota ella una representació idealitzada de l'ordre social i en la qual els diferents estaments socials –l'Església, el poder civil o els gremis– es mostraven, o rivalitzaven, amb els seus símbols i demostracions festives: balls, entremesos, carrosses i ornamentacions. A les acaballes del segle xviii, molts balls dels seguicis festius – bastonets, cavallets, gitanes, cercolets...– eren, doncs, intepretats per colles vinculades als gremis o pagades per la vila. Tot i les particularitats de cada població, són moltes les notícies de balls interpretats pels mestres d'un ofici o colles de balladors contractades pels gremis. A la comarca del Baix Camp s'ha conservat diversos vestits de ball de diables que es podrien datar entre finals del segle XVIII i el primer terç del segle XIX, en la etapa en la que el ball de diables de Reus era vinculat al gremi de boters. La desaparició dels antics gremis comporta transformacions importants en el món de les manifestacions festives. Hi ha balls que desapareixen i d'altres passen a dependre dels ajuntaments. En el cas des diables, hi ha poblacions en les que el ball resta a càrrec del municipi, integrat en el seguici de festa major, conservant la representació, i altres en les que desapareix o es conserva com un costum propi d'altres celebracions –religioses o profanes– en mans de la iniciativa particular o d'entitats. Probablement en aquesta evolució local trobem les causes dels diferents tipus de ball històric que han arribat fins el present. El conservat en el Penedès i el Garraf, amb parlaments, o al Baix Camp i el Priorat, sense. En funció, doncs, de l'existència d'una representació amb text o ball parlat, que es correspon però a altres diferències en la indumentària o la forma d'evolucionar al carrer. Els balls de diables històrics que conserven el ball parlat s'organitzen en colles formades per un nombre determinat de components, amb uns personatges definits que bàsicament són Llucifer, la diablesa, als que segueixen un nombre variable de diables; i l'àngel que s'identifica normalment amb sant Miquel i que pot comptar amb un o més ajudants. Els vestits –i aquesta és una descripció general– són fets en roba gruixuda amb motius decoratius pintats. El vestits dels diables d'una mateixa colla són semblants entre ells, a excepció dels de Llucifer i la diablesa que porten una indumentària que els identifica. Llucifer porta capa i un barret amb banyes que pot recordar, a cops, el d'alguna dignitat eclesiàstica. La diablesa, amb faldilles i barret, és interpretada per un home. Cada diable porta una maça, a excepció del Llucifer –i molts cops, també la diablesa– que porten un ceptrot, en el qual s'hi poden col·locar un bon nombre de carretilles. Els àngels, interpretats per canalla, van vestits de blanc. Sant Miquel porta escut i una espasa a la mà. L'acompanyament musical del ball de diables és, fet amb timbals. Els balls de diables del Baix Camp i el Priorat, van tenir, potser en altres temps, una estructura semblant. Però, des de fa prop de dos segles, el ball consisteix en evolucionar disparant un gran nombre de carretilles, sense cap mena de coreografia. No hi havia acompanyament de tabals. Les sortides tradicionals dels diables –com la de la festa major de les Borges del Camp o les de Misericòrdia, a Reus– són obertes a qualsevol persona que disposi de la indumentària adequada i porti les seves pròpies carretilles. Si més no, en teoria, perquè en l'actualitat el context legal condiona aquesta fórmula, obligant a regular la participació. D'altra banda, l'últim quart del segle XX ha vist nèixer i consolidar-se una fórmula de cercavila participativa amb diables i bestiari de foc, el correfoc, que sens dubte assenyala una fita cabdal en la història d'aquestes manifestacions festives, Hi ha trets comuns a tots els grups de foc, tant els de poblacions amb una història centenària de ball de diables com els constituïts en àrees urbanes de creació relativament recent, tant els que segueixen el model tradicional de ball de diables –amb parlaments o sense– com els que opten per altres fórmules, més o menys imaginatives, d'emprar el foc en les seves evolucions. Com la vinculació associativa dels seus membres, agrupats en colles. La reintroducció del tabals per part de les colles del Baix Camp és un exemple d'aquesta canvis. També ho és la necessitat d'adaptar-se a una normativa general respecte a l'ús de la pirotècnia que no sempre contempla les particularitats específiques de cada pràctica festiva. És aquí on apareix un nou sentit per a la tradició, més enllà dels referents històrics, entesa com aquest pacte col·lectiu que possibilita assumir

l'excepcionalitat de cada festa i recrear-la cada any. La carretillada del ball de diables de l'Arboç –com a exemple tòpic, si voleu– però també una enorme quantitat d'actes que només són possibles en una població concreta, un dia determinat, ens mostren com avui –com fa segles– la festa és viva i possibilita la transgressió, si convé, en funció de la seva vinculació a la comunitat que la celebra. No cal dir, en aquest sentit, que els diables festius mantenen vigents bona part de les seves antigues funcions. En el joc amb el foc i la creació d'un espai festiu, amb un cert factor de risc i un clar component d'espectacularitat, i en l'ús de la paraula com a estri de crítica social. I ara com abans, no sense problemes. De les crítiques de l'Església al joglars medievals a la repressió política –evident o subtil– en funció dels continguts dels versots satírics.